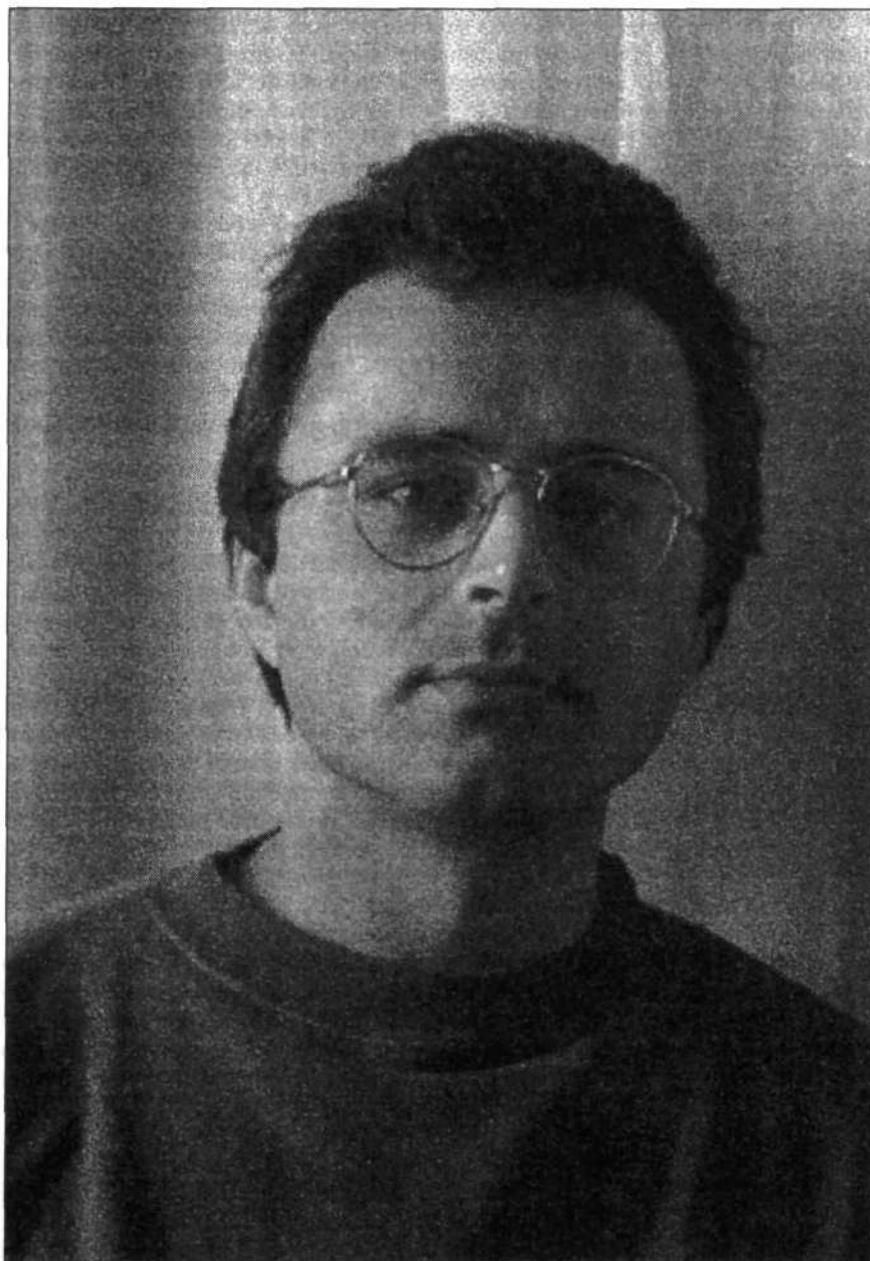

I N T E R V J U

DR. MARKO SNOJ

Ožji jezikoslovni strokovni krogi te seveda poznajo kot raziskovalca slovenske in slovanske etimologije, akcentologije, primerjalnega slovanskega in indoevropskega jezikoslovja. Za širšo javnost pa je najbrž precej bolj zanimivo tvoje delo pri nadaljevanju Bezlajvega Etimološkega slovarja slovenskega jezika, čeprav je tudi to predvsem slovar znanstvenega tipa in kot tak mestoma težko dojemljiv celo slavistom, kaj šele laikom.

V štridesetih letih tega stoletja je Fran Ramovš izdelal načrt za slovenski etimološki slovar in pred svojo smrtjo delo zaupal Francetu Bezlaju, ki se je v šestdesetih letih z vso potrebno resnostjo in zagnanostjo lotil tega za slovensko jezikoslovje in kulturo temeljnega dela. Prvo knjigo Slovenskega etimološkega slovarja, izšlo leta 1976, ki obsega besede na A-J, je izdelal popolnoma sam, proti koncu redakcije druge (K-O, 1982) sem se mu pridružil jaz, na začetku redakcije tretje knjige (P-S, 1995), katere izida žal ni dočakal, pa še kolegica dr. Metka Furlan. Besedilo tega slovarja je mestoma morda res zapleteno, saj mora argumentirano obravnavati težka vprašanja, od pomenskih do naglasnih, se dotikati in izrabljati vsa razpoložljiva sredstva, od jezikoslovnih do etnoloških. Takšen slovar narod pač potrebuje, če hoče spoznati svojo zgodovino in predzgodovino, ga mora imeti, če se hoče prištevati med kulturne evropske narode. Na ta račun je seveda manj uporaben kot priročnik za vsakdanjo rabo, za vsakogar, ki ga zanima, od kod izvira kakšna beseda in kaj je prvotno pomenila, čeprav je slovar tudi to. Samo razbirati je treba znati med množico informacij in interpretacij, ki vsakdanjega uporabnika tisti trenutek morda ne pritegnejo.

Pripravljaš pa menda tudi poljudnoznanstveno izdajo slovenskega etimološkega slovarja.

Poljudnoznanstveni etimološki slovar, ki bo predvidoma izšel naslednje leto, se bo od Bezlajvega, ki obravnava praviloma vse slovenske besede, ki jih je jezik po svoje prekvasil, ne glede na izvor in današnjo knjižno normo, razlikoval predvsem v dvojem. V njem bo z etimološkega stališča obravnavano osrednje besedišče sodobnega slovenskega knjižnega jezika, tudi bolj znane tujke in neologizmi, medtem ko bodo narečne ali zastarele besede omenjene le izjemoma. Uporabnik bo iz enega, dveh ali največ treh stavkov lahko ugotovil, ali je beseda izposojenka ali domača, kdaj in kje je nastala in kakšen je bil domnevno njen prvotni pomen. Trditve ne bodo argumentirane eksplicitno z jezikoslovnimi argumenti, temveč implicitno, tj. tako, da jim bo nejezikoslovec pač moral verjeti, jezikoslovec pa jih bo s podanim gradivom ob pomoči svojega predhodnega znanja lahko potrdil.

Kje se začne – ali do kod sega etimologija?

Etimologija je jezikoslovna panoga, ki ugotavlja izvor besed, kakšna je bila beseda ob svojem nastanku, iz česa je bila tedaj sestavljena, in kaj je prvotno pomenila. Etimologija že davno ni več večšina ugibanja. Je eksaktna znanost s trdnimi metodološkimi prijemi, mehanizmi za preverjanje in odstranjevanje neustreznih trditev. Eno njenih osnovnih spoznavnih sredstev je primerjalno jezikoslovje. Primerjanje prvin v genetsko sorodnih jezikih ima namreč zgodovinske implikacije. To pomeni, da s primerjavo sorodnih prvin med sorodnimi jeziki lahko s skoraj stoodstotno natančnostjo ugotovimo, kako se je le-ta glasila pred tisoč, dva ali pet tisoč leti. Podobno kot seizmologi ugotavljajo globino središča potresa na osnovi sunkov na zemeljskem površju. Etimologija torej po definiciji seže v čas nastanka besede, ki jo etimologiziramo. Besede *pohleven* npr. v drugih slovanskih jezikih ni zaslediti in je zato zelo verjetno nastala šele med samostojnim slovenskim

jezikovnim razvojem. Očitno je tvorjena iz zveze *po hlevu* in torej prvotno pomeni 'takšen, kot so živali v hlevu, po hlevih', torej ne takšen kot divje živali, ne divji. Njena etimologija seže do sem, do njenega izvora. Etimologija besede *hlev* je drugo vprašanje. Besedo *dež* – seveda v primerno drugačni glasovni podobi – poznajo vsi slovanski jeziki. Ker ni nastala po slovanskih besedotvornih pravilih, je morala nastati v času diferenciranja praslovanščine od praindoevropsčine. Njena prvotna struktura, njen izvor se glasi **dus-dius*, kar je sestavljenka s prvotnim pomenom 'slabo nebo', tj. 'slabo vreme'. Problem etimologije besed *dus* 'slab' in *dius* '(svetlo) nebo', ki jih najdemo v večini indoevropskih jezikov, leži zunaj problema etimologije besede *dež*. Mnoge iz praindoevropsčine podedovane besede, kot npr. *brat*, *ovca*, za katere točno vemo, kako so se glasile pred pet tisoč leti, etimološko še niso razložene, saj ne vemo, kaj so prvotno pomenile. V vseh jezikih, v katerih se pojavljajo, pomenijo isto. Slovenskemu *brat* sorodne besede, latinsko *frater*, grško *phrater*, starovisokonemško *bruoder*, staroindijsko *bhratar* itd. pomenijo le 'brat' in nič drugega, iz česar sledi, da je beseda samo to pomenila že v času razselitve indoevropskih plemen. Etimologija in primerjalno jezikoslovje torej sežeta tako daleč v preteklost, kolikor je to v določenem primeru potrebno oziroma mogoče. Z zanesljivimi sredstvi lahko poseže do približno pet tisoč let nazaj, do praindoevropske dobe. Z manj zanesljivimi sredstvi in v manjšem številu primerov lahko poseže še nekaj tisočletij globlje v preteklost, do praindouralske dobe. Še globlji poskusi so zdaj na ravni hipoteze ali vere, saj še niso izdelana trdna merila za njihovo preverjanje.

V jeziku pa obstaja še nekaj povsem duhovnih komponent, ki se znanstveni analizi najbrž ves čas izmikajo ...

Res je tako. Duhovne komponente jezika že po definiciji ne podlegajo analitični kontroli, sicer ne bi bile duhovne. Če jezikoslovje primerjamo z biologijo, potem smo etimologi tisti, ki se ukvarjamo z razvojnim naukom. Kakor razvojni biolog na osnovi vseh razpoložljivih argumentov, izkopenin, tipologije idr. ugotavlja resnico o tem, iz česa se je v milijonih let razvil določen organ, da so se npr. krila pri pticah razvila iz prednjih nog plazilca, tako etimologija raziskuje predzgodovino besed, njihovo tedanjo zgradbo, sestavne dele in prvotne pomene. Da je npr. beseda *zdrav* sestavljena iz nekega nekdanjega *su* v pomenu 'dober', kar se je v slovenščini obrusilo do *z*, in istega korena, kot ga imamo v besedah *drevo*, *drva*, da je torej ob svojem nastanku pomenila 'iz dobrega lesa'. In kakor razvojnega biologa ne sprašujemo po bistvu, smislu in vsem duhovnem v življenju – to pač glede na nazor sprašujemo filozofa ali duhovnika – tako etimolog ne more odgovoriti na vprašanje duhovnosti v jeziku.

Se pravi, da navsezadnje tudi kakšen jezikoslovni duhovnik morda ne bi bil docela odveč.

Seveda, samo da ne bi bil inkvizitor.

V jezik je vloženo neko čutenje, čustvovanje mnogih rodov. Jezik se je najbrž oblikoval v skladu z »narodno dušo«, s katero se še danes identificiramo.

Jezik je živ organizem, ki preživi nešteto generacij, se pri tem razvija in oblikuje skladno z življenjskim načinom, mišljenjem in okoljem, v katerem živi. V njem se ne skriva le čustvovanje in čutenje, temveč tudi miselnost mnogih rodov in predstave, ki jih je bilo treba in mogoče izraziti. Vsak jezik ima po eni strani svoje posebnosti, svoje načine, kako kaj poimenovati, obstajajo pa tudi tipološke vzpored-

nice, ko je kakšno poimenovanje v več jezikih pomensko enako motivirano. Za Slovence je bila mirna žival *pohlevna*, takšna kot ona v hlevu. Divja je bila takšna kot *div*, kot demon, ki živi v gozdu. Beseda *div* je pomen 'demon' verjetno pridobila šele s prihodom krščanstva, ko je začela pomeniti 'bog stare poganske vere'. Etimološko je sorodna z latinskima besedama *deus* 'bog' in *divus* 'božji, božanski' in 'bog', pa tudi z litovsko *dievas* v pomenu 'bog'. V vsaki besedi se skriva košček naše kulturne zgodovine, znane tudi sicer iz drugih virov ali spoznane šele prek etimologije. Slednje velja predvsem za odkrivanje starih predstav, ki so omogočila poimenovanja nečesa z nečim drugim.

Vsak jezik ima svojo barvo, svoj ton. Kaj vpliva na to? Ob nekaterih jezikih ima človek občutek nekakšne svetlosti, žlobudrnosti, pri drugih grobsti, trpkosti, zamolklosti, nekateri so nekako počasni, otožni, spet drugi poetični. Od kod te razlike?

Tudi pri posameznih ljudeh opazamo te razlike, nekdo govori počasi, drugi hitro, eden artikulira razločno, drugi momlja. Če pri posameznikih te razlike povezujemo z značajem, vsoto človekovih lastnosti, verjetno ni razloga, da ne bi omenjenih razlik med jeziki, ki jim umetniki sicer pripisujete večjo težo kot jezikoslovci, pripisali narodovemu značaju, nekakšnemu povprečju pogostih lastnosti, npr. vročernosti oz. hladnokrvnosti. Priznati moramo, da se v toplejših krajih praviloma govori hitreje in da tam praviloma živijo bolj temperamentni ljudje kot na mrzlem severu, kjer se ljudem kri pretaka počasneje. Angleško se menda najbolj avtentično govori s pipo v ustih, z minimalno uporabo govornih organov, kar nekako ustreza pregovorni angleški hladnokrvnosti. Za italijanščino, španščino in arabščino velja ravno nasprotno, tempo je hitrejši, artikulacija izrazitejša. V končni konsekvenci gre verjetno za vpliv okolja na razvoj tipičnega človekovega značaja določenega naroda. Žal pa o tem premalo vem in zato ne bi tvegal globljih ugotovitev.

Skrozi raziskovanje historične slovnice in še posebej posameznih besed se pred človekom razkriva davčina, vsaj tja do indoevropskega prajezika. Je z etimološko metodo mogoče ugotavljati zgolj podobo praindоеvropskih besed ali pa morda celo tudi pomensko sklenjene povedi?

Indoevropski prajezik je govorilo ljudstvo, ki je v nasprotju s svojimi sosedi poznalo bojni voz in železo, kar jim je omogočilo vojaške uspehe na širnem azijskem in evropskem prostoru. Razseleno se je verjetno v tretjem tisočletju pr. n. št. Kakšen je bil ta jezik, kolikor toliko zanesljivo ugotavlja primerjalno indoevropsko jezikoslovje. Prizadevanja so v tej jezikoslovni panogi osredotočena na rekonstrukcijo praindоеvropskega glasovnega in fonetičnega sestava, rekonstrukcijo posameznih besed in njihovih oblik in na besedotvorne vzorce, iz objektivnih razlogov manj na rekonstrukcijo sklenjenih povedi. Mlada generacija se namreč od starejše nauči posamezne besede, način, kako jih pregibati in iz njih tvoriti nove ter način, kako jih uporabiti v povedi. Le izjemoma se naučijo, podedujejo cele povedi, navadno le v ritualnih besedilih. Na osnovi primerjav med avestijščino in vedsko staro indijščino, manj tudi med homersko grščino, je v redkih primerih res mogoče rekonstruirati tudi sklenjene povedi ritualne vsebine, vendar le-to pri rekonstrukciji praindоеvropskega jezika še zdaleč ne igra takšne vloge kot rekonstrukcija osnovnejših jezikovnih prvin, glasov, besed in pregibnostnih vzorcev.

Noben jezikovni ustvarjalec najbrž ne more mimo te davnine, mimo tega duha, ki je še živa ostalina mnogih rodov pred nami – zato je jezik za umetnika tudi

nekakšen magijski medij, preko katerega evocira tega duha in s katerim na poseben način povezuje bodoče rodove.

Jezik je, kakor vse živo, magično dejstvo. Star je toliko kot človeštvo in se s prehodom iz roda v rod le evolutivno spreminja. Hrast, ki vzklje iz želoda, in mogočno drevo, ki iz njega zraste v stotih letih, sta isti organizem, čeprav se med seboj zelo razlikujeta. Oljke v vrtu Getzemani nad Jeruzalemom so menda iz Kristusovih časov, so iste kot tiste, ki jih omenja evangelij, čeprav so v dveh tisočletjih verjetno zamenjale vse svoje takratne molekule. Podobno je z jezikom. V tisočletjih se razvije do nerazpoznavnosti, je popolnoma drugačen od svojih bratov, ki so se pred tisočletji odcepili od istega skupnega jezika. Vendar jezik kljub drugačnosti ohranja svoje bistvo, ohranja svojo osnovno nalogo, sporazumevanje, razmišljanje. Z njim lahko izrazimo najbolj vsakdanja sporočila in najgloblja razmišljanja in čutenja. Meje jezika so meje spoznanja, je dejal Wittgenstein. Jezik določa tudi pisateljevo izrazno moč, saj je to njegovo edino izrazno sredstvo. Umetnik lahko – zavedajoč se jezikovnega razvoja – uporabi duha nekdanjih rodov verjetno tudi s poznavanjem etimologije, vendar ne poznam nobenega zares uspešnega tovrstnega primera. Zavest in vedenje o etimologiji posameznih besed namreč nista na zadostni ravni, tako da bi pisatelj s pretirano uporabo tega sredstva pri večini bralstva naletel na gluha ušesa. Pri umetniškem izražanju je zavest o jezikovnem razvoju verjetno pomembnejša od poznavanja njegovih podrobnosti. Beseda po mojem mnenju nima magične moči zaradi svoje prvotne zgradbe in prvotnega pomena, temveč sama po sebi, ker je izraz misli ali čutenja. Beseda je konj. Takrat ko jo izrečemo.

Živ jezik se tudi danes ne napaja samo iz svoje preteklosti – po svoje ga oplaja soseščina drugih jezikov – ima pa najbrž tudi svoje lastne, povsem samostojne in sveže izvire, ki ga obnavljajo.

Večino besed in drugih jezikovnih prvin je današnja generacija Slovencev podedovala, naučili smo se jih od staršev. Nekaj smo jih prevzeli iz sosednjih ali bolj oddaljenih jezikov, v zadnjem času zlasti iz angleščine. Jezik pa ima seveda na voljo množico sredstev, s katerimi se prilagaja novim danostim. Če si ogledamo le njegovo slovarsko plat: vse novo – in tega v zadnjih desetletjih ni malo – je treba poimenovati. Lahko se odločimo in hkrati z realijo prevzamemo tudi poimenovanje, npr. *laser*, lahko pa iz že znanih slovenskih prvin tvorimo novo besedo, kot je to primer *računalnik*, ki je zamenjal angleško-nemški *komputer*, ki sicer temelji na latinski predlogi. *Računalnik* smo iz *računati* tvorili kakor *kuhalnik* iz *kuhati*, torej je s poimenovanjem mišljena 'priprava za računanje'. Beseda je lep primer mladega, umetno tvorjenega in uspelega neologizma, zgrajenega po slovenskih besedotvornih načelih, pri čemer ne moti dejstvo, da gre v končni konsekvenci za izpeljanko iz besede *račun*, ki je izposojena iz lat. *ratio* 'razum'.

Kaj pa recimo beseda *sanjavica* v pomenu nekega zasanjanega mirovanja, dokler le-to še ni dremavica?

Sanjavica, ki je sicer ne navaja noben slovenski slovar, je po ustreznem besedotvornem postopku narejena iz pridevnika *sanjav*, kakor je *dremavica* iz pridevnika *dremav*. Njen strukturalni etimološki pomen je 'stanje sanjavega (človeka)'. Ni razloga, da ta beseda ne bi obstajala, saj za poimenovanje takšnega stanja slovenščina sicer nima ustreznega izraza.

Sicer pa slovenščino najbrž bogati precej izposojenk ...

Jezik seveda lahko zaužije marsikaj, vendar bo kot vsak živ organizem vse po svoje prebavil in neuporabno izločil. Ko smo si od severnih sosedov izposodili besedo *žemlja*, ki se je v srednji visoki nemščini glasila *semel*, smo začetni nemški *s*, ki se je v takratnih narečjih izgovarjal kot mehki *z*, zamenjali z našim *ž*, zavrgli polglasniški *e* pred *l*-jem, le-tega zamenjali z mehkim in besedo tako naslonili na domače tvorbe tipa *želja*. Skladno s slovničnim spolom smo dodali končnico *a*, da besedo lahko pregibamo in uporabljamo v stavkih. S tem je postala naša, primerna za tvorbo drugih besed, npr. *žemljica*, pa tudi vseh mogočih metafor.

Najmanjši nosilci pomena, t. i. *morfemi*, predstavljajo genetski potencial, ki se po algoritmu, določenem s slovnico, po potrebi aktivira in tvori novo besedo. Vsi smo vsak trenutek lahko tvorci novih besed. Če je poimenovanje potrebno in primerno – o čemer odločijo uporabniki – lahko nova beseda postane enakovredna vsem drugim. Vendar večina takšnih ad hoc tvorjenih besed zamre ali se nekaj časa ohranja v družinskem okolju. Pri nas npr. uporabljamo besedo *špehuta* za poimenovanje bolj debele vinjete. Vsebuje isti koren kot *špeh*, s čimer se poudari debelost, in pripono *uta* kot npr. *loputa*. Dober primer uspele nove besede s konca prejšnjega stoletja je *krokati* 'ponočevati'. Skovali so jo slovenski študenti na Dunaju. Njihovo zbirališče je bila gostilna z imenom *Rabe*, dobesedno 'Krokar'. Ker so tam navadno ponočevali, je sedenje v tej gostilni postalo sinonim za ponočevanje. Predvsem stalna sposobnost tvorbe novih besed in dodajanja novih pomenov starim je tista življenjska moč, tisti genetski potencial vsakega jezika, ki ga nenehno razvija, množi, bogati in tako ohranja na svetu.

Kaj je v sami zasnovi slovenskega jezika tisto, za kar lahko z gotovostjo rečemo slovenska specifika?

Slovenska specifika je predvsem raznolikost. Jezik, ki ga govori le dva milijona ljudi, je razdeljen na narečja, ki se med seboj razlikujejo bolj kot skrajni govori stoštiridesetmilijonske ruščine, ločeni z več kot deset tisoč kilometrov. Narečja niso zgolj govorica neukega prebivalstva, temveč dajejo ton tudi pokrajinskim standardom in umetniškemu knjižnemu jeziku. Ta raznolikost je posledica jezikovne in zemljepisne lege, saj se slovenščina govori na edinstvenem stičišču treh danes najštevilčnejših evropskih jezikovnih skupin, germanske, romanske in slovanske, katere skrajni zahodni krak smo. Poleg tega na vzhodu mejimo še na enega redkih neindoevropskih narodov v Evropi, na madžarščino. Živimo tako v Sredozemlju, v Alpah, Panonski nižini in po celinskem gričevju. Po vinorodnih krajih in tam, kjer se vari pivo in kjer se kuha le žganje. Vsak od sosednjih jezikov, vključno s hrvaškim slovanskim zaledjem, je po svoje obarval obrobne govore. Zaradi majhnosti slovenskega prostora je marsikateri vpliv segel daleč v notranjost in se prekril z drugimi. Seveda pa skrivnost še zdaleč ni le v tujih vplivih. Zaradi obrobne položaja v okviru slovanskega sveta je slovenščina nagnjena k ohranitvi starih potez, naj omenim le ohranitev dvojine, ki jo izmed slovanskih jezikov danes pozna le še prav tako obrobna gornja lužiščina. Naštevanje, kakšno raznoliko jezikovno bogastvo smo Slovani že prinesli v ta del sveta, bi presegalo razumljiv okvir tega pogovora.

Ali je slovenščina nekakšno jezikovno zakotje?

Nikakor ne. Takšna trditev je lahko le posledica manjvrednostnega kompleksa, na katerega pri Slovencih zaradi majhnosti večkrat naletimo. Pod *zakotje* razumem brezvetrno mrtvilo, kjer se nič ne dogaja in nič ne more zgoditi. Slovenščina pa je že prav zaradi svoje lege eden živahnijših evropskih jezikov, je nasprotje od zakotja.

Se je slovenščina skozi vsa burna stoletja – vsaj do prvih pisanih knjig – ohranjala predvsem zaradi neukosti pretežno kmečkega življa? Jo je ohranilo kaj drugega?

Srednji vek ni bilo obdobje, v katerem bi jeziki izginjali z zemeljskega površja. Slovenščina se je v tem času razvijala pod sicer nezanemarljivimi vplivi sosednjih jezikov, vendar skladno s svojim slovanskim bistvom. Zares knjižno normirana je bila v srednji Evropi takrat le mrtva latinščina. Zasnove nacionalnih norm takrat niso bile vodilo niti središče jezikovnega razvoja v nobenem jeziku, saj so jih poznali le ozki krogi. Neukost kmečkega življa torej na tedanji jezikovni razvoj ni posebno vplivala. Tudi v kasnejši zgodovini le redko naletimo na premišljeno in načrtno raznarodovalno politiko, ki se nasilno spravi tudi na jezik, npr. fašizem na slovenskem zahodu. Takšne težnje so vedno dejanja totalitarnih režimov, le-ti pa imajo serijsko vgrajeno samouničevalno napravo in nikoli ne trajajo tako dolgo, da bi svoje delo dokončali. Vsaj pri Slovencih ga niso, čeprav so pustili marsikatero rano.

Brez oplajajočih stikov z drugimi slovanskimi jeziki bi slovenščina najbrž prej ali slej zakrnela in odmrila.

Dvomim. Slovenščina ima v sebi dovolj življenjske moči, da bi tudi brez tega verjetno preživela, le drugačna bi bila. Tudi v knjižnem jeziku bi imeli pač več germanizmov in romanizmov namesto slovanskih izposojenk. Brez slovanskega zaledja bi danes verjetno pisali o *farbanju fabriške fasade* (nemška, italijanska in spet nemška izposojenka, slednja francoskega izvora) in ne o *barvanju tovarniškega pročelja* (dve češki izposojenki, prva germanskega, druga turškega izvora, in ena hrvaška). Slovanske izposojenke so le težje razpoznavne od drugih, ker zbujajo vtis, da so domače besede. Ko jih jezik ali neki njegov del sprejme za svoje, pa so prav tako slovenske kot druge, prav tako uporabne. S Hrvaškega uvožena jabolka Slovenci prav tako radi pojemo kot sicilijanske pomaranče. Le da nas pri pomarančah nihče ne bo prepričal, da so zrastle v domačih logih.

Kako gledaš na bodočnost slovenščine?

Prepričan sem, da bo preživela vsa prizadevanja tistih, ki omalovažujejo njen obstoj, pa tudi onih, ki se jo trudijo ohraniti v čim bolj čisti obliki.

Pogovarjal se je Vlado Žabot